

Marjon van der Meulen

‘Twee opgetekende Portretjes door P. P. Rubbens seer raar’

Michael Jaffé heeft onlangs twee portretjes naar gesneden stenen in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam gepubliceerd (afb. 1)¹. Deze vormen een welkome aanvulling op onze kennis aangaande de gravures naar gemmen bestemd voor een boek dat Rubens in samenwerking met de Franse geleerde Fabri de Peiresc hoopte uit te geven². Het blad toont twee tegenover elkaar geplaatste koppen: links een jongeling, rechts een bejaarde man. Hun gezichten zijn ons al bekend van een gemonogrammeerde gravure, *Vier Hoofden in Profiel*, van Lucas Vorsterman I, waarop de jongeman geïdentificeerd wordt als *Germanicus Caesar* en de oudere persoon als *Solon* (afb. 2). Dezelfde portretten komen voor op een anonieme prent *Zes Hoofden in Profiel*, een gravure alleen nog bekend in haar onvolledige staat met vijf hoofden. Hier staan *Germanicus Caesar* en *Solon* rug aan rug op de bovenste rij afgebeeld (afb. 3). Hun hoofden steken af tegen een ovale, zwarte achtergrond, waardoor ze op cameeën lijken³. Op het blad in Amsterdam staan *Germanicus Caesar* en *Solon* weergegeven in spiegelbeeld vergeleken met de beide gravures (afb. 1). Op hun gezichten zijn gelige lichaamskleuren aangebracht met accenten in zwarte verf en met wit gehoogd, waarschijnlijk de reden waarom Jaffé ze voor pentekeningen hield. De zeer regelmatige arcering van de achtergrond maakt dit echter niet aannemelijk en inderdaad bleek bij nadere bestudering dat

we met opgewerkte prenten te doen hebben in plaats van met pentekeningen. Ondanks de aangebrachte verf is de gravure eronder nog duidelijk zichtbaar. Gezien de richting van de voorstelling, meen ik dat we te maken hebben met tegendrukken (*contre-épreuves*), waarop de retouches waarschijnlijk door Rubens zelf aangebracht zijn. De kunstenaar was kennelijk niet tevreden met de resultaten van zijn graveur en wilde enige veranderingen aangeven. Daar de koppen als een gevolg van de druktechniek normaliter in spiegelbeeld afgedrukt worden, gebruikte hij de tegendruk om ze te kunnen vergelijken met het afgebeelde voorwerp of met zijn werktekening.

Zoals de huidige staat van de anonieme prent *Zes Hoofden in Profiel*, laat zien, werden zijn aanwijzingen uitgevoerd (afb. 3). *Germanicus Caesar* bleef vrijwel onveranderd maar *Solon* onderging duidelijk enige correcties. Hij kijkt nu nog somberder en is aanzienlijk ouder geworden door de uitstekende jukbeenderen, ingevallen wangen en diepe huidplooiën op zijn kaak. Ook zijn haar werd veranderd: de bos krulletjes boven op zijn hoofd is nu één naar beneden gekamde haarlok geworden en de krul ernaast een reeks evenwijdig lopende haartjes.

Er is in het verleden al op gewezen dat de twee gravures *Vier Hoofden in Profiel* (afb. 2) en *Zes Hoofden in Profiel* (afb. 3), grote overeenkomst vertonen⁴.

Het is dus nu interessant te kunnen consta-

Afb. 1. Twee hoofden in profiel. Door Peter Paul Rubens geretoucheerde tegendruk van een anonieme gravure, toegeschreven aan Lucas Vorsterman I. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

teren, dat de ongeretoucheerde staat van de pas ontdekte prent in Amsterdam (afb. 1), afgezien van de ovale achtergrond, vrijwel overeenkomt met de twee hoofden op de prent van Vorsterman (afb. 2). Dankzij de retouches is het blad in Amsterdam echter tevens een eerdere staat van een

veronderstelt Jaffé dat Rubens ze tijdens zijn verblijf te Rome in Fulvio Orsini's collectie natekende (zie noot 1). Uit Rubens' Italiaanse periode is tot dusver echter nog niet één tekening naar gemmen bekend. Integendeel, toen in 1621 het plan opgevat werd tot het publiceren van een boek over

deel van de anonieme prent *Zes Hoofden in Profiel* (afb. 3), waarin de veranderingen van Rubens verwerkt zijn. Hierdoor vormt het Amsterdamse blad de ontbrekende schakel tussen de beide gravures, een stelling die ook op grond van de afmetingen van de prenten zeer wel te verdedigen is. Het is echter niet met zekerheid te zeggen of de veranderingen aan de latere gravure ook van Vorsterman's hand zijn, of dat diens plaat door een andere graveur in Rubens' atelier gebruikt werd voor de anonieme prent. Hoewel de datum niet vaststaat, zou een datering in 1622 niet onmogelijk zijn. Zoals welbekend is, verliet Vorsterman Rubens' werkplaats in 1622 na een hevige ruzie⁹. Wat de weergegeven gemmen zelf betreft,

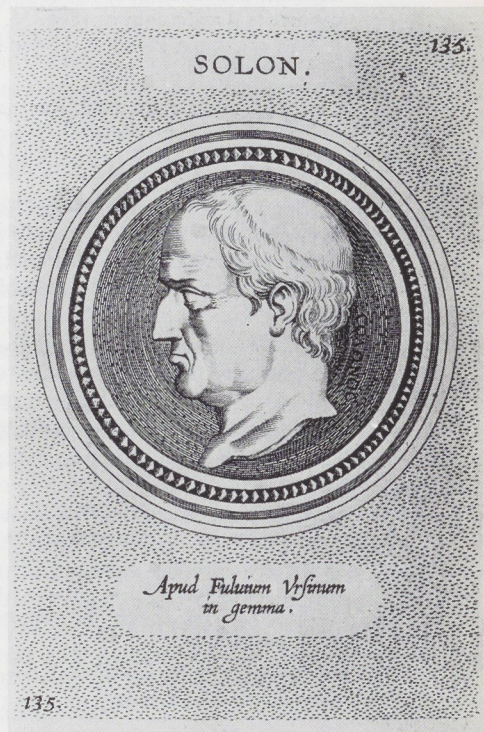
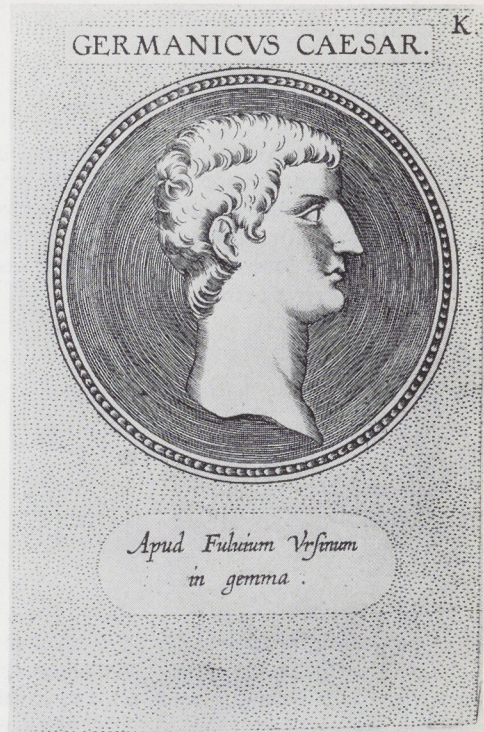
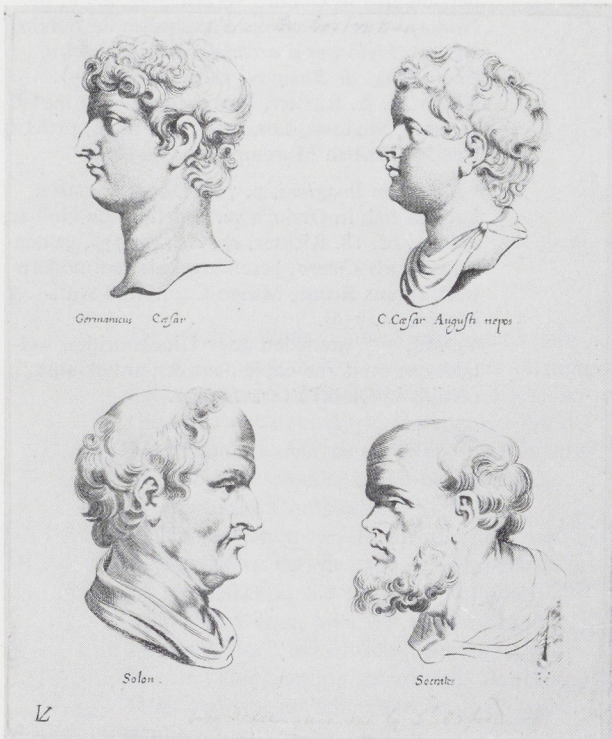
gemmen, moesten afgietsels besteld worden van voor het boek geselecteerde exemplaren, hoewel Rubens de originelen in Italië gezien had⁶. Het lijkt daarom meer voor de hand liggend dat de gravures twee gemmen afbeelden die tot Rubens' eigen verzameling behoorden: hij bezat stenen met portretten van *Germanicus* en *Solon*⁷. Voor de identificatie van de weergegeven personen ging hij vast en zeker te rade bij Fulvio Orsini's *Illustrium Imagines*, dat toentertijd als het handboek op iconografisch gebied gold. In dit boek komt het portret van *Germanicus Caesar* voor op een onyx camee gesneden door Epitynchanos (afb. 4)⁸. Ook is een exemplaar onder de naam *Solon* opgenomen, maar in dit geval was Orsini's identificatie

Afb. 2. Vier hoofden in profiel. Gravure door Lucas Vorsterman I.

Afb. 3 (onder). Hoofden in profiel. Detail uit een anonieme gravure, toegeschreven aan Lucas Vorsterman I. (Foto British Museum, Londen).

Afb. 4 (rechtsboven). Germanicus. Uit: J. Faber, *Illustrium Imagines*, 1606, pl. K.

Afb. 5 (rechtsonder). Solon. Uit: J. Faber, *Illustrium Imagines*, 1606, pl. 135.

ten onrechte gebaseerd op een inscriptie op de betreffende sardonix (afb. 5)⁹. Rubens nam deze identificatie kennelijk over. We weten nu echter dat deze inscriptie op de gemmensnijder en niet op het weergegeven portret betrekking heeft.

Noten

¹ Inv. nrs. 1934: 4-5. Beide: ovaal, 80 × 60 mm. Op de oude montering: '2 opgetekende Portretjes door P. P. Rubbens seer raar'. Afkomstig uit de prentencollectie van Baron van Leyden, verworven door het Rijksprentenkabinet te Amsterdam in 1807. M. Jaffé, *Rubens and Italy*, Phaidon, Londen 1977, p. 84 met noten 84-86, pl. 310.

² Nancy T. de Grummond, *Rubens and Antique Coins and Gems*, proefschrift University of North Carolina at Chapel Hill, 1968, hoofdstuk III en IV, pp. 102-188.

Marjon van der Meulen, *Petrus Paulus Rubens Antiquarius. Collector and Copyist of Antique Gems*, Alphen aan den Rijn 1975 (proefschrift Rijksuniversiteit te Utrecht), hoofdstuk III, pp. 44-58.

³ Dit soort gemmen is doorgaans gesneden uit een veellagige edelsteen waardoor de voorstelling contrasteert met de achtergrond. Dit effect is inderdaad bereikt op de prent.

⁴ Van der Meulen, *op. cit.*, pp. 45-47, afb. VIII, A en IX, A.
F.W.H. Hollstein, *Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts*, Vol. XVII, compiled by Ilja M. Veldman and Dieuwke de Hoop Scheffer, edited by K. G. Boon, Amsterdam 1976, p. 162, nr. 46 met ill., toegeschreven aan Paulus Pontius.

⁵ J. S. Held, 'Rubens and Vorsterman', *Art Quarterly* xxxii, 2, 1969, pp. 111-129.

⁶ Van der Meulen, *op. cit.*, p. 39 met noot 15, p. 57, Appendix C.

⁷ *Ibidem*, G. 56 en G. 62.

⁸ J. Faber, *Illustrium Imagines, Ex antiquis marmoribus, nomismatibus, et gemmis expressae; quae exstant Romae maior pars apud Fulvium Vrsinum. Editio altera, aliquot Imaginibus, et I. Fabri ad singulas Commentario, auctior atque illustrior*, Antwerp 1606, p. 41, pl. K. De cameo bevond zich in Orsini's verzameling, zie P. de Nolhac, 'Les collections d'antiquités de Fulvio Orsini', *Melanges d'archéologie et d'histoire. Ecole franç. de Rome* IV, 1884, sub. nr. 351. Gisela M. A. Richter, *Engraved Gems of the Romans*, Phaidon, Londen 1971, nr. 674 (thans Londen, British Museum, nr. 3592).

⁹ *Illustrium Imagines*, p. 76, pl. 135. De steen bevond zich in Orsini's verzameling: de Nolhac, *op. cit.*, nr. 18. Richter, *op. cit.*, nr. 759, geïdentificeerd als Cicero, beschouwd als een modern werk (thans Rome, Museo Capitolino Antiquario, nr. 759).
Vgl. nr. 757, gesneden door Dioskourides, wellicht een moderne copie naar een antiek stuk eertijds in Orsini's verzameling.